

OĞUZCA

Oğuz boyuna mensup
Türkler'in konuştuğu lehçe
ve ağızların ortak adı.

Oğuz boyu Türk coğrafyasının güneybatısında bulunduğundan Oğuzca aynı zamanda Güneybatı grubu Türk lehçeleri olarak da adlandırılır. İslâm tarihçilerinin eserlerinde Oğuzlar Türkmen ismiyle de anıldığı için Oğuzca ile Türkmençe aynı lehçeyi ifade etmektedir. Günümüzde çoğu yazı dili haline gelmiş olan Oğuz lehçeleri şunlardır: Türkiye Türkçesi, Âzerî Türkçesi, Türkmençe, Gagauzca, Irak'ta Türkmen diye anılan Türkler'in lehçesi, İran'ın Horasan bölgesinde konuşulan ve henüz yazı dili olmayan Horasan Türkçesi, Fars eyaletinde konuşulan Kaşkay Türkçesi ile diğer bazı Oğuz oymaklarının ağızları. Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu, bugün Ortadoğu ve Balkan ülkelerinde kalan bölgelerdeki Türkçe ağızların çoğu da Oğuzca kapsamına girer. Türkler'in ilk ortak yazı dili olan Göktürkçe'nin bünyesinde bazı Oğuzca unsurlar tesbit edilebilse de IX ve X. yüzyıllardaki Oğuzca hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü lugâti't-Türk*'te zamanının en gelişmiş edebî dili olan Karahanlı (Hâkâniye) Türkçesi'ni esas almış, yeri geldikçe öteki Türk lehçelerine değinmiş, Oğuzca özelliklere ve kelimelere de yer vermiştir. *Dîvânü lugâti't-Türk*'te Karahanlı Türkçesi'nden farklı söyleyişler için gösterilen 405 örnek kelimedenden Oğuzca olanların sayısı 226'dır. Bu örneklerin ve Selçuklular döneminde Anadolu'da eser verenlerin Horasan asıllı olmaları dikkate alındığında Anadolu'da Oğuzca'nın yazı dili haline gelmeden önce Horasan kültür çevresinde bir hazırlık devresi geçirdiği söylenebilir.

Oğuzca'nın Özellikleri. Oğuzca'yı Doğu Türkçesi'ni temsil eden Karahanlı Türkçesi'nden ve Kuzey Türkçesi'ni temsil eden Kıpçakça'dan ayıran başlıca özellikler şunlardır: 1. Türkçe kökenli kelimelerin başındaki "k"ler g, "t"ler d olur. 2. Eski Türkçe kelime içinde ve sonundaki "d"ler y olur: adak > ayak, kodmak > koymak, bod > boy. 3. Orhon ve Yenisey yazıtları ile Eski Uygurca'da ve bugünkü Doğu Türkçesi ile Kuzey Türkçesi'nde kelime başında "b"li kullanılan birkaç kelime Oğuzca'da "b"siz ya da "v"li kullanılır: bolmak > olmak, barlamak > varmak, bar > var, bérmek > vér-mek. 4. Birden fazla heceli Türkçe kelimelerin sonundaki "ğ/g"ler Oğuzca'da bu-

lunmaz: Oğuzca dağlı, ölü ve yayla kelimeleri öteki Türk lehçelerinin pek çoğunda tağlığ, tağlık, tağlı; ölük; yaylağ, yaylak, yaylav biçimindedir. 5. Yapım ve çekim eklerinin başındaki "ğ/g"ler Oğuzca'da görülmez: Oğuzca kalan, eve kelimeleri öteki Türk lehçelerinde kalğan ve öyge, üyge şeklindedir. 6. Şimdiki zaman eki Oğuz lehçelerinde -iyor (Türkiye Türkçesi), -ir (Âzerî Türkçesi), -yâr (Türkmençe) biçimleriyle öteki Türk lehçelerinden ayrı bir durum gösterir. 7. Oğuzca söz varlığında Doğu ve Kuzey Türkçesi'ndekinden farklı söylenen kelimeler bulunur: kuyaş= güneş, örken= urgan, öküş ~ üküş, köp= telim, çok "çok", salam= saman, kertme= armut, böri ~ börü= kurt, koyan= tavşan, kıyız= keçe, çizmek= yazmak, sözlemek= söylemek, bulaşmak= karışmak, tamga= tuğra, tişlemek= ısırmak, tapmak= bulmak, uzatmak= göndermek, karağu bolmak= kör olmak.

Oğuzca'nın Lehçeleri. Oğuzlar kitleler halinde batıya göç ettiklerinde geride bıraktıkları yerlerden siyasal ve kültürel bakımdan uzaklaştılar ve yeni geldikleri bölgelerde kendi lehçeleriyle yazmaya başladılar. "Karışık dilli eserler" diye adlandırılan bu dönemin ilk eserleri, Oğuzlar'ın Anadolu'da kendi edebî dillerini geliştirirken verdikleri ilk ürünler olarak kabul edilmektedir. Oğuzca'nın bilinen yazılı dönemi Selçuklular ve Beylikler devrinde Eski Anadolu Türkçesi ile başlar (XIII. yüzyıldan – XV. yüzyıl ortalarına kadar). Eski Anadolu Türkçesi ile bazı benzerlikler gösteren Âzerî Türkçesi ve Irak Türkmenleri'nin Türkçe'si, en batıda kalan Gagauzca yukarıdaki-lerle birlikte Oğuzca'nın batı kolunu, kısmen Çağatayca'nın etkisinde kalmış olan Türkmençe ile İran'ın kuzeydoğu bölgesindeki Horasan Türkçesi de Oğuzca'nın doğu kolunu oluşturmaktadır. Başlangıçtan günümüze kadar Âzerî Türkçesi'nin Osmanlıca ve Farsça'dan, Türkmençe'nin Farsça ve Çağatayca'dan etkilendiği görülürken son dönemlerde Âzerî Türkçesi'nin kuzey kolu ile Türkmençe'nin Rusça'dan etkilendiği anlaşılmaktadır. Horasan Türkçesi, Âzerî Türkçesi ile Türkmençe arasında bir konuma sahiptir ve Farsça ile Çağatayca etkisi onda da görülür. Irak Türkmençesi, Âzerî Türkçesi ile benzerlik gösterirken Osmanlıca'dan, Arapça ve Türkiye Türkçesi'nden de etkilenmiş, Gagauzca ise bulunduğu coğrafyadan dolayı Slav dillerinin tesiri altına girmiştir.

Türkiye Türkçesi. Türkiye'de 72.065.000, Kıbrıs'ta 176.000, Bulgaristan'da 1.100.000,

Yunanistan'da 150.000, Makedonya'da 130.000, eski Yugoslavya topraklarında 150.000 kişi ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinde sayıları yaklaşık 630.000 olan Ahıska Türkleri tarafından konuşulmaktadır. Türkiye Türkçesi, Oğuzca'nın en güçlü temsilcisi olup Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi'nin vârisi olarak gelişmiş bir dil yapısına ve çok zengin edebî eserlere sahiptir. Osmanlı Türkçesi yazı dili olarak Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle sadelikten uzaklaşmışsa da halk dili kendi özelliğini korumuştur. Cumhuriyet devrinde görülen bazı sapmalara rağmen Türkiye Türkçesi kendi tabii yolunda yürümüş, fakat son yıllarda Batı dillerinden bilinçsizce kelime alıp kullanma ve İngilizce eğitim yüzünden bazı problemler ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesi'nde Türk dilinin genel ses uyumu geçerlidir. Ünlüler (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) Türkçe asıllı kelimelerde normal söylenmekte, uzunluklar sadece Arapça ve Farsça asıllı kelimelerde belirtilmektedir. Ayrıca ağızlarda bir de kapalı é sesi bulunmaktadır. Ünsüzler şunlardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Yine bazı ağızlarda yaygın olarak nazal ne (ñ) kullanılmaktadır. Yapım eklerinin tamamı, çekim eklerinin de bazı istisnalar dışında hepsi Türkiye Türkçesi ile öteki Oğuz lehçelerinde ortaktır.

Âzerî Türkçesi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 8 milyon, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde 365.000, eski Sovyet ülkelerinde 650.000, merkezi Tebriz olan Güney Azerbaycan'da (İran) 20 milyon (Âzerî kaynaklarına göre 30-40 milyon) kişi tarafından konuşulur. Türkiye'nin doğu sınırlarındaki bölgelerde yaklaşık 1 milyon kişinin konuştuğu ağızlar da Âzerî Türkçesi alanı içine girer. Başka ülkelerde yaşayan 1 milyon civarında Âzerî ile birlikte Âzerî Türkçesi'ni konuşanların sayısı toplam 31 milyonu aşmaktadır. Âzerî Türkçesi'nin başlıca özellikleri şunlardır: 1. a ile e arasında söylenen açık bir e (= ä) vardır. Âzerî alfabesinde bu harf baş aşağı ters e olarak gösterilir: äyri "eğri", gälmäk "gelmek"; täräf "taraf". 2. Kapalı é foneminin bazıları Âzerî Türkçesi'nde açık e (= ä) ile yazılır: ärtä, älçi. Ancak kapalı é pek çok kelimeye korunmuştur: bérmek "vermek", bés "beş", él "halk", eş "eş", étmek "etmek". 3. Yuvarlak ve düz ünlüler Türkiye Türkçesi'nden farklılık gösterir: büyük, küçük, oyanmaq "uyanmak", tülkü. 4. Arapça asıllı kelimelerde ince ünlüler tercih edilir: gälb "yürek", gäläm "divit", gänäät "ka-

naat", gäsđ, vätän. 5. Kelime başındaki "y"nin (daha çok ı ve i ünlülerinden önce) düştüğü görülür: igid <yigit, il <yıl, ilan <yılan, ulduz <yıldız, ürek <yürek, üz <yüz "yüz, çehre". 6. Ünlüyle başlayan bazı kelimeler h- protezi alır: hürkmek, heyva, hörük. 7. b- ~ m- meselesinde Âzerî Türkçesi m-'li şekilleri tercih eder: minmek, moynuz, min "1000". 8. x (<q) sesi yaygındır: oxumax, çox, yox. 9. Kelime içinde bazı ünsüzler ikizleşir: saqqal, eşşek, yeddi, sekkiz. 10. q/g ve t/d karışıktır, fakat g ve d'li şekiller daha yaygındır: quş, qara, qapı, uzaq, daş, dutmaq, demäk. 11. Bilhassa orta hecesinde "r" bulunan kelimelerde metatez görülür: arvad, ireli, torpax, yarpax. 12. Bazı hece kaynaşmaları olmaktadır: aparmaq (<alıp varmaq); ayam (<aya-ğım); versöz (<verseñiz); evüz (<evifñiz). 13. Şimdiki zaman ve geniş zaman ünlü farkıyla ayırt edilir: a) şimdiki zaman -r, -ır/-ir/-ur/-ür (olumsuzu -mır/-mir) alıram "alıyorum", gorkursan "korkuyorsun", isteyir "istiyor"; -ır/-yir, -yur/yür şekilleri de oluşmuştur. b) Geniş zaman -ar/-er: gelerem "gelirim", alar "alır", kalarsan "kalırsın", gelsüz "gelirsiniz". 14. Bunların olumsuzu -maz/-mez, -mar/-mer, -man/-men ile yapılır: baxmaz, almaram, almanam. 15. -p zarf-fiili çekimli fiil gibi -mış yerine kullanılabilir: yazmayıp "yazmamış". 16. Âzerî Türkçesi'nin kelime varlığı zengindir ve birçok Türkçe kelime aslı anlamını korumaktadır. Yazı diliyle halk dili arasındaki fark azdır. Güney Azerbaycan'da Farsça, son seksen yıldan beri de Kuzey Azerbaycan'da Rusça kelimeler yazı diline girmiştir. Irak'ta Irak Türkmencesi konuşan, kendilerini Türkmence diye adlandıran Türkler'in sayısı çeşitli kaynaklarda 2-3 milyon olarak bildirilmektedir. Konuştıkları dil için Türkmence adı kullanılsa da özellikleri bakımından Âzerî Türkçesi'ne yakındır. İran'ın Fars eyaletinde Kaşkay Türkçesi konuşanların sayısı 1,5 milyon kadardır. Kaşkay Türkçesi eskiden beri Âzerî Türkçesi'nin bir ağızı kabul edilmiş, yeterli ilmi araştırmalar yapılmadığı için özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilememiştir. Bundan başka İran'da Oğuz lehçesi konuşan Afşarlar, Kaçarlar gibi diğer Türk topluluklarının sayısının da 1 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Gagauzca. Bu lehçeyi konuşanlar birkaç ülkeye dağılmış halde yaşamaktadır. Moldova'da (Besarabya) yirmi kadar köyde 160.000, Moldova'nın başşehri Kişinev'de 8000, Ukrayna'nın Odessa bölgesinde 60.000, Romanya'da 5000, Bulgaristan'ın

Karadeniz sahillerine yakın yerlerde 50.000, Güney Amerika'da 40.000 kadar Gagauz bulunmaktadır. Diğer Oğuz gruplarından farklı olarak Gagauzlar Ortodoks Hristiyanlardır, Gagauzca konuşanların dünyadaki toplam sayıları 350-400.000 arasında tahmin edilmektedir. Gagauzca'nın özellikleriyle şunlardır: 1. Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Bu durum dikkate alındığında atalarının bugünkü yaşadıkları bölgelere Anadolu'dan gittikleri görüşü doğrulanmaktadır. Fakat yıllarca Slav halklarıyla birlikte yaşamaktan dolayı Gagauzca'nın cümle yapısı ve kelime varlığı Slavca'dan etkilenebilir. On beş yıl oldu ne zamandan geldi (o geleli on beş yıl oldu); açan yöle alın beni (eğer öyleyse beni alın); gidelim o çocâ ani yeverdik (evlendirdiğimiz çocuğa gidelim); gelêr vakıt kıza gitsin (kızın gideceği vakit gelir); varmış bir adam zeñgin (zengin bir adam varmış); söyler ona masal (o ona masal anlatır); bir adam bilgiç (bilgiç [deneyimli] bir adam). 2. Ünlüyle başlayan bazı kelimelerin başına y- eklenmesi sık görülür: yev= ev, yiçmek= içmek, yözeñgi= üzenge, yölemek= ölmek, yöbü= öbür, yemir (<Ar. emr)= emir. 3. Kelime başındaki h- farklı durumlar gösterir: afta (<Far. hefte)= hafta, aqiqat (<Ar. hakikat)= hakikat, yesap (<Ar. hisâb)= hesap, xambar (<Far. anbâr)= ambar. 4. Gagauzca'ya Bulgar, Rus, Ukrayna, Romen ve Yunan dillerinden kelimeler girmiştir: grax (Bulgarca grah) "bezelye"; daskal (<Yunanca daskalos) "kilise memuru"; balta (<Romence balta) bataklık" (ayrıca bk. GAGAUZLAR).

Horasan Türkçesi. İran'ın kuzeydoğu topraklarında Horasan bölgesinde Nişâbur, Kûçan, Bocnurd, Sebzevâr yörelerinde yaklaşık 1,5 milyon kişi tarafından konuşulur. Afganistan ve Türkmence sınırları içindekilerle birlikte sayıları 2 milyona ulaşır. Horasan Türkçesi üzerinde 1969'dan beri araştırmalar yapılmaktadır. Üç ağız grubu tesbit edilmiş olup dil özellikleri ana hatlarıyla şöyledir: 1. Türkmence kadar olmamakla birlikte Horasan Türkçesi, Türkçe asıllı kelimelerdeki uzun vokalleri kısmen korumakta, bunun yanı sıra yarım uzunluk ve diftongları da yaşatmaktadır: ad "isim", Horasan Türkçesi'nde ât, Türkmence'de de ât; fakat baş "baş, kafa", Horasan Türkçesi'nde bâş, Türkmence'de baş; üç "3", Horasan Türkçesi'nde iç, Türkmence'de üç. 2. Horasan Türkçesi'nde "ö"ler e, "ü"ler i olur: ge.z (yarı uzun söylenir) "göz"; gi.n "gün"; sît (ve-

ya sî:t) "süt". 3. Birinci heceden sonraki hecelerde "u"lar ı olur: ôdın (veya o:dın) "odun"; ikinci hecede oluşan ı tesiriyle ilk hecedeki u da ı'ya çevrilebilir: bırıñ "burun"; yımırta "yumurta". 4. Kelime sonundaki "k"ler -y olur: eşşey "eşek"; iney "inek". 5. Fakat -q>-x veya -ğ olur; çox "çok", yôx "yok"; ağ "ak". 6. Kelime başında t/d-meselesinde Horasan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında yakın bir benzerlik vardır: diş, diz, deve, düz, dudak; toz, top-rak, tütün, tilki. 7. p>f değişikliği, Âzerî ağızlarında olduğu gibi Horasan Türkçesi'nde de görülür: tafmaq <tapmaq "bulmak", köf <köp "çok", if (<ip). 8. Yönelme eki +(y)a +na, +ğa şekillerinde görülür: yola, yuxıga "uykuya", kişige/kişine "kişiyeye", mene, sene.

Türkmence. Türkmence'nin 5.042.920, İran'da 2.177.000, Afganistan'da 932.000, Pakistan'da 60.000, Rusya'da 41.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Oğuzca'nın bir lehçesi olduğu halde coğrafi yakınlık sebebiyle Çağatayca'nın etkisinde gelişmiştir. 12 Nisan 1993'te kabul edilen Latin alfabesinde ä (açık e için), y (ı için), j (c için), ñ (nazal ng için), ž (j için) kullanılır. Türkmence'nin özellikleri: 1. Türk dili içinde Türkçe kelimelerdeki aslı uzunlukları en çok koruyan lehçe Türkmence'dir: ot "ot (bitki, nebat)", ôd "ateş"; daş "daş", dâş "taş"; baş "baş, kafa", bâş "yara", gîz "kız"; ancak uzunluklar yazıda gösterilmektedir. 2. Bazı uzun ünlüler diftonglaştırılarak söylenir: süyt <süd "süt"; düyş "düş, rüya". 3. Yardımcı ünlü olarak yer yer -a/-e/-ye de rastlanır: okap "okuyup"; karaşan "karışan". 4. Ünlü uyumunda düzlük-genişlik uyumu tam olmakla birlikte darlık-yuvarlaklık uyumuna tam uyulmamaktadır: öldirmek, ötiri, doğru, üçin, boldık, düştik. 5. S, z dişler arasından peltek ş, z olarak söylenir: şöz, biz, şen, gîz; bu söyleyiş yazıda gösterilmez. 6. Bolmak, barmak, bermek gibi birkaç b'li kelime de Çağatayca'nın etkisi görülür. 7. Kelime başında bulunan b/m meselesinde m- daha fazladır: men, maña, miñ. 8. Özellikle yabancı asıllı kelimelerde f>p olur: penni<fenni, pikir<fikir, sipat<sıfat, sarp<sarf, tarap<taraf, pelsepe<felsefe. 9. Geniş zamanın olumsuzu çok defa -mar/-mer şeklinde görülür: yazmarsıñ "yazmazsın", almarsıñ "almazsın"; almarıs "almayız". Olumsuzluk ifadesi dêl "değil" ve yök "yok" ile de yapılır: bilmelidêl "bilmemeli"; çalışanyökler "çalıştıkları yok, çalışmıyorlar". 10. İktidari fiil şeklinin olumsuzluğu için de bilmek fiili kullanılır: ala bilmersıñ "ala-

mazsın"; görüp bilmediñ "göremedin". 11. -dır/-dir bildirme eki birçok fiil şekline gelerek fiil kiplerine zenginlik kazandırır: gel-melidirin, gelecekdersin, bilipdirin "bilmişimdir". 12. -p ve -an/-en çekimli fiil gibi -mış anlamında kullanılır: alıpdım "almıştım", gezendi "gezmiştir". Oğuzca konuşanların toplam sayılarının 2006 yılındaki verilere göre 122 milyon kadar olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lügâti't-Türk (Dankof), I-III; *Divânü Lügâti't-Türk Tercümesi*, I-III; Â. Â. Orucov v.dğr., *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Bakü 1964-87, I-IV; Recep Albayrak Hacıoğlu, *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu: Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*, Ankara 1992; W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme*, X. Theil: Mundarten der Bessarabischen Gagen, gesammelt und übersetzt von V. Moschkoff, St. Petersburg 1904; J. Németh, *Zur Einteilung der türkischen Mundarten Bulgariens*, Sofia 1956, s. 1-74; Mecdut Mansuroğlu, "Das Altosmanische", *Ph. TF*, I, 161-182; L. Bazin, "Le Turkmène", a.e., I, 308-317; Ahmet Caferoğlu - G. Doerfer, "Das Aserbaidshanische", a.e., I, 280-307; G. Doerfer, "Das Gagausische", a.e., I, 260-271; a.m.f., "Die vier Wörter mit b->v, Null", *Hungaro-Turkica: Studies in Honour of Julius Németh* (ed. Gy. Káldy - Nagy), Budapest 1976, s. 135-147; a.m.f., "The Turkic Languages of Iran", *The Turkic Languages* (ed. L. Johanson - É. Á. Csató), London-New York 1998, s. 273-283; a.m.f., "İran'daki Türk Dilleri", *TDAY Belleten 1969* (1969), s. 1-11; a.m.f., "Das Chorasantürkische", a.e. 1977 (1978), s. 127-205; a.m.f. - W. Hesche, *Chorasantürkisch: Wörterlisten, Kurzgrammatiken, Indices*, Wiesbaden 1993, s. 1-685; a.m.f.ler, *Südghusische Materialien aus Afghanistan und Iran*, Wiesbaden 1989, s. 1-562; a.m.f.ler, *Türkische Folklore-Texte aus Chorasán*, Wiesbaden 1998, s. 252-359; a.m.f.ler - Jamshid Ravenar, *Oghusica aus Iran*, Wiesbaden 1990, s. 1-146; L. A. Pokrovskaya, *Grammatika gagauzskogo yazık, fonetika i morfologiya*, Moskva 1964, s. 1-299; N. Z. Gadjiyeva, "Azerbaydžanskiy yazık", *Yazıkı Naradov SSSR-II: Tyurskie yazıkı*, Moskva 1966, s. 66-90; Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, İstanbul 1971; *Gagauzsko-Russko-Moldavskij slovar'* (ed. N. A. Baskakov), Moskva 1973, s. 1-664; Szabolcs Fázsy, *Das Bodschnurdi, ein Türkisches Dialekt in Chorasán Ostpersien*, Zürich 1977, s. 1-427; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 1-384; a.m.f., "Avşar", *DİA*, IV, 160-164; a.m.f., "Kaşkay", a.e., XXV, 20-22; Nuri Yüce, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1998, II, 1-21; a.m.f., "Türk Dili ve Lehçeleri", *İA*, XII/2, s. 494-516; Sultan Tulu, *Horasan'dan Masallar ve Halk Hikâyeleri*, Ankara 2005, s. 1-127; R. Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *TM*, X (1953), s. 59-138; P. Wittek, "Les Gagauzes = Les gens de Kaykâus", *RO*, XVII (1953), s. 12-24; J. Benzing, "Über die Verbmengen im Türkmenischen", *MSOS*, XLII (1939), s. 1-56; Muhittin Çelik, "Kaşkay Türkleri", *Yeni Türkiye*, sy. 16, Ankara 1997, Türk dünyası özel sayısı, II, 1651-1662.

NURİ YÜCE

OĞUZLAR

Türkiye, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türkleri'nin ataları olan Türk kavmi.

Oğuz adına ilk defa Göktürk kitâbelelerinde rastlanmaktadır. Kelimenin kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan, ok kelimesiyle en eski Türkçe'de çokluk eki olan "z"den oluşan okuzdan (oklar) geldiği hakkındaki görüş en isabetli olanıdır. Göktürk kitâbelerine göre Oğuzlar (İslâm kaynaklarında Guz) dokuz boydan meydana gelmiş bir budundur. Bundan dolayı Tokuz (Dokuz) Oğuz diye de anılır (bk. DOKUZ OĞUZLAR). Bunlar Tula ırmağının kuzeye dönerken yaptığı kıvrımın kıyısında oturuyorlardı. Göktürk hânedarından Kutluğ Şad ve veziri Tonyukuk'un, devleti yeniden kurmaya çalıştıkları sırada eski Türk yurdundaki en güçlü budun Tokuz Oğuzlar'dı. Hükümdarları "kağan" unvanı ile anılıyordu. Ancak Göktürkler zamanla Oğuzlar'ı kendilerine tâbi kıldılar. Bilge Kağan devrinde (716-734) Oğuzlar doğrudan doğruya ona bağlıydılar. 744'te Göktürk Devleti yıkıldı ve yerini Uygur Devleti aldı. Bunun üzerine Uygur hükümdarı Köl (kül) Bilge Kağan, Tokuz Oğuzlar'ın başbuğu tayin edilen oğlu da Moyençor (Moyunçor) unvanıyla anılmaya başlandı. Moyençor 747'de babasının yerine geçti ve İl İtmiş Bilge Kağan unvanını aldı.

İl İtmiş Bilge Kağan'ın ilk yıllarında zaman zaman Tokuz Tatarlar'la birlikte isyan çıkaran, ancak kağanın irayeti karşısında başarı gösteremeyen Tokuz Oğuzlar, daha sonra On Uygurlar'ın yanında yer alıp Uygur Devleti'nin dayandığı iki unsurdan biri haline geldi, hatta Uygurlar'ın 840'ta uğradığı felâketin ardından Doğu Türkistan'a yapılan göçte katıldı, orada da varlığını uzunca bir müddet sürdürdükten sonra adı duyulmaz oldu. Ancak Uygur tarihinde unutulmadılar. Tokuz Oğuzlar *Câmiu't-tevârih*'te Uygurlar'ın yanında dokuz boyla birlikte anılmaktadır.

Göktürk kitâbelerinde Kül Tigin'in yüğ töreninde Batı Göktürk (Türgiş) kağanını temsil eden iki elçiden birinin adının Oğuz Bilge Tamgacı olduğu bildirilmektedir. Batı Göktürk elini oluşturan on boya "Onok" denildiği ve Onoklar'ın Çin kaynaklarına göre her biri eşit sayıda boya sahip olmak üzere iki kola ayrıldığı bilinmektedir. Oğuz elinde de boylar eşit sayılarda iki kola ayrılmakta, bu kollardan biri Bozok, diğeri Üçok adını taşımaktaydı. Oğuz hükümdarlarının vekilleri "Kül (Köl) erkin" unvanını

taşıyordu. Batı Göktürk ve Doğu Göktürk kağanlarının ise yabguları vardı. Yabgu derece itibarıyla kağandan sonra gelen bir unvan olup "melik, kral" demektir. Seyhun boylarındaki Oğuz elinin hükümdarları da yabgu unvanına sahipti. Bundan dolayı Oğuz Yabguları'nın Batı Göktürk kağanlarının yabgu ailesine mensup oldukları söylenebilir. Batı Göktürkleri'nin konuştuğu Türkçe'nin Doğu Göktürkleri'ninkinden biraz farklı olduğu Çin kaynaklarında ifade edilir. Oğuzlar'ın Türkçe'si de Isık Göl çevresiyle Kâşgar bölgesinde yaşayan Karahanlılar'ın (başlıca boyları Yağma ve Karluklar) Türkçe'sinden farklıydı. Bu bilgilerden Oğuz elinin Batı Göktürkleri'ne mensup olduğu ve Batı Göktürk Kağanlığı'nın sona ermesi üzerine Batı Göktürkleri'ni Oğuzlar'ın temsil ettiği anlaşılmaktadır. Eskiden beri Kara İrtiş boylarında yaşayan Karluklar zayıf bir duruma düşmüş bulunan Batı Göktürk Kağanlığı'nın varlığına kolayca son verdiler (766). Oğuzlar bu olayın ardından muhtemelen Halife Mehdi-Billâh zamanında (775-785) Mâverâünnehir'e, Aşağı Seyhun boylarına geldiler. Bu bölgede daha önce Peçenekler'in yaşadığı ve Oğuzlar'ın onları buradan çıkarıp Yayık (Ural) ırmağının ötesine kadar sürdükleri tahmin edilmektedir.

190'da (806) Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr'ın torunu Râfi' b. Leys Mâverâünnehir'de bir isyan çıkardı. Tarihçi Ya'kûbî, Toguz Guz diye andığı Dokuz Oğuzlar'ın Karluk ve Tibetliler'le birlikte Râfi'e takviye kuvveti gönderdiklerini, Taberî de 205 (820-21) yılında Üsrûsene'ye bir akın yaptıklarını yazar. Abbâsî Halifesi Me'mûn'un 207'de (822-23) Üsrûsene'ye ordu gönderdiğinde bölgenin hâkimi Kâvus'un Oğuzlar'dan yardım istemesi bu tarihlerde Oğuzlar'ın Aşağı Seyhun boylarında bulunduklarını göstermektedir. Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'in Mâverâünnehir'e akınlarını sürdüren Oğuzlar'a karşı gönderdiği ordunun büyük bir zafer kazandığı kaydedilmektedir. Ancak seferin ne zaman yapıldığı konusunda kesin bilgi yoktur. İbn Hurdâzbih'in verdiği 211-212 (826-827) yılları doğru değildir. Bu seferden sonra Oğuzlar üzerine bir daha sefer düzenlenmemiş, sadece Fârâb (Karakük) ve Savran gibi şehirleri korumak için bazı tedbirler alınmıştır.

Oğuzlar'ın Yurtları. Coğrafyacı İstahrî'ye göre Oğuzlar'ın yeni yurdu Hazar denizinden Seyhun boylarındaki Fârâb ve İsfîcâb'a kadar uzanıyordu. Hazar denizinin doğu kıyısındaki Siyahkûh (Karadağ) adlı gayri meskûn yarımada X. yüzyılın başla-